

téssel — mintha históriás éneket mondana a kobzosok, regösök hangján (Máté Imre: *Nagy Imre*). A tipográfiai jel (Siklós István: *CsöndErdeje előtt*) és a meghatározott helyen nagyot robbanó monogram (Nagy Gáspár: *Öröknyár: elmúltam 9 éves*) ugyancsak hatásos eszköz az érdeklődés fölkeltésére (az utóbbinál a rejtőzésnek szinte egyetlen formája is volt). A groteszk épp sajátos: a világot és történéseit egy kicsit felülről szemlélő látásmódjával (Petri György: *A kis októberi forradalom 24. évfordulójára*), melyet mindvégig filozofikus fintor kísér, éri el a megfelelő hatást. Ha ez döbbenet, akkor az ember azt sem tudja, hogy sirjon-e vagy nevéssen.

A távoli múltba költözés, a téma kényszerű *elidegenítése* ugyancsak hatásos eszköz volt addig, amíg a cenzúra működött. (Nagy Gáspár *Két nyárfa a hódoltságban* című, 1981-es, tehát a forradalom negyedszázados évfordulóját ünneplő verse nem véletlenül vonzotta magához az „elterelő” alcímet: *föllelt janicsárnapló 1556—57-ből*.) És akkor még hol vannak a számtalan variációt fölmutató portréversek: Nagy Imre (Faludy György, András Sándor, Petri György), Bibó István (Csoóri Sándor, Nagy Gáspár), Maléter Pál (Szepesi Attila), Mansfeld Péter (Kiss Dénes) és Angyal István (Balaskó Jenő) megidézése! Ágh István, a valamikori Kossuth téri sortűz résztvevőjeként-elszenvedőjeként, *Magyar Katalin* című versét „első lelőtt szerelméhez” írja (*Hulló levelek vére* című prózája szintén erre az életét meghatározó élményre épül), míg a hősökre emlékező Döbrentei Kornél, már a szabad szólás körülményei között, anélkül, hogy egy csöppet is lefokozná mérhetetlen fájdalmát, a forradalmat kísérő visszás jelenségekről is beszél. Éppen az ő *Halottak napi verse* a legjobb példa arra, hogy a líra — legalábbis annak egyik válfaja — ma sem hagyhatja figyelmen kívül a politikumot. „mennyi sír fejfa nélkül, / mennyi a röge le-szédül, / hány sír földdel egyenlő, / hősökre uszult bendő, / kiknek betiltva dombjuk, / sejtjeinkből a dómjuk — [...] hej, mindig az a nóta —: / a vigéc Európa / száját tépve buzdított, / s eladta, mint gyarmatot / barikádnyi jövőnket...”

A kötet eme részében szereplő verseket, sajnos, nem erősítik a prózaszövegek. Csurka Istvánnak a Dióbarna Asszonyhoz (aki tulajdonképp a haza!) intézett fohász (*Modern szüreti ima*) szép, érzékeny írás, ám Határ Győző *A torony* című pillanatfelvétele, megindító témája ellenére, eléggé esetleges, nem is szólva Fekete Gyula gyöngére sikeredett emlékezésrészletéről (*Későszülött történelem*). A próza ily látványos háttérbe szorítását valamiképp magyarázza, hogy a szerkesztők — bevallottan — antológiájukban inkább a versekre helyezték a hangsúlyt. Viszont akkor hol maradt Határtól *A léleknek rengése*, Tűz Tamástól a *Lázálom*, hogy csak két jellegzetes '56-os verset említsek? Nagy Lászlónak ugyancsak hangsúlyosabb szerepet szántam volna (*A falak négyyszögében*), és Thinsz Gézának is itt volna a helye (*Monoton októberi ének*); különösen azért, mert több *alig-költő* is helyet kapott a gyűjteményben. (Püski Kiadó, 1991.)

SZAKOLCZAY LAJOS

Az önpusztítás küszöbén

Burány Nándor: Margit-híd

Burány Nándor valamennyi eddig megjelent regényében az értelmiségi lét lehetőségeit keresi, s már a címekből is sejteni lehet, vállalkozása során milyen eredményre jut. Az *Összeroppanás*, a *Csöd*, a *Cserbenhagyott* című művei az önmegismerés, az önfeltárukozás és a személyiség kibontakozásának szomorú lehetőségeiről — illetve lehetetlenségéről szólnak, a hőseit elnyelő rettenetes szakadékot pedig a kisebbségi lét történelmi mélységei nyitják meg. Aki önmagát keresve e szakadék mélyére tekint, az menthetetlenül bele is zuhan. De belezuhan akkor is, ha — mint

a középkorban játszódó *Kamanci Balázs* című regényének hőse — az erkölcsi tanítást tartva szem előtt, másd, másd *kénytelen akarni*, mint amit szennyes kora reakényszerít. Burány Nándor valamennyi hősére jellemző, hogy amint elkezdik önmaguk identitásának lényegét kutatni, „a bizonytalanságból egy egészen bizonyosan még nagyobb bizonytalanságba” sodródnak, hiszen — akarják vagy sem, vállalják vagy lekicsinylő legyintéssel utasítják el — önmagukat is csak „történelmileg” kénytelenek meghatározni; látniuk kell, hogy elveszethezégük és kizasítottaságuk okait a történelmi múltban kell keresniük. Panaszosra fordul valamennyiük élete, mert henediziglen is sújtja őket a múlt minden átka és öröksége. Bűnös és bűntelen, az örökségét számon tartó és a kötödeiteitől szabadulni igyekvő egyaránt szenved az idők súlyától. *Történelmünk elviselhetetlen hatalma, hogy számvetéseinken túl a megbékélés és a feloldás töprengő kínjait is reánk kényszeríti.*

Margit-híd című új regényének hőse a bácskai kisvárosi értelmiségi, aki megsejt valamit a hamis hitek zsákutcáinak tragédiájából, ezért szeretne végre őszintén szembenézni önmagával. A családi emlékezet — inkább titokként, mintsem bevallott és tisztázott tényként — számon tart fájó igazságtalanságokat és sérelmeket, melyeken — így, homályos kísértéseikben — lehetetlennek tűnik átlépni. Tehetlenségének, majd egyre világosabban felismerhető szerencsétlenségének okait azonban mégsem leli. Egy ideig történésként a tanári pályán is érvényesül — bár a tanítható ismeretek egyre nagyobb kételyt ébresztenek benne —, s családi élete is rendezettnek tűnik, annak ellenére, hogy szerb feleséget választva az identitászavar is megkísérti őt. Mégis a külső, s a még ezeknél is fájdalmasabb belső jelek arra kényszerítik, hogy afféle lelkiismereti vizsgát tartson, s hogy egyre szaporodó kudarcainak okát visszafelé nyomozva a múltban, közössége történelmileg determinált sorsában keresse. Közérzete egyre rosszabb, s mintha a talaj is süppedőbb lenne a lába alatt. Egyre szaporodnak a súlyos kérdések: „hogy juthattam ilyen gyorsan és végérvényesen a szakadékba?” Mi az a végzetes erő, amely megfosztja őt a jövő ígéreiteitől, miért nem lehet leszámolva túllépni az egyre hatalmasabb kínokon? „Ez az, amit nem lehet a végtelenségig bírni — fogalmazta meg egyik számvetésében a regény hőse —, megpróbálja újraéleszteni magát az ember, mindig erősebb és erősebb élményinjekciókkal egy ideig sikerülhet is, azután, mint az elnyűtt gumiszalag, kinyúlnak és nem rándulnak össze az idegei, beadja a derekát, beismeri, hogy hiába volt minden küszködése...” Mindössze annyit tud, hogy jó érzéssel tölti el, ha történésként a nemzeti történelem eseményei felé fordul, s hogy megmagyarázhatatlan lelkesedés tölti el a magyar himnusz hallatán. Am tudja, erről hallgatnia kell!

De miért is kell erről hallgatnia? S miért nem tudhat meg semmit régen halott apjáról, anyjáról? Miért nem lehet hazamenni a szülői házba, s milyen sírok azok, amelyeket nem lehet az emlékezés pillanataiban felvirágozni? Ez a titok „valami igazságtalanságra, sérelemre, megaláztatásra, kiszolgáltatottságra emlékeztet”, s emlékezetként immár számvetésre kényszerít. Van-e valami köze a rejtegetett síroknak az egyre súlyosabb, egyre nyilvánvalóbb megbélyegzettséghez? A történelemtanár lelkében felébred a legrettenetesebb kétely, amelyet nem lehet többé elcsendesíteni.

Nem lehet elcsendesíteni, mert újabb és újabb gyötrelmeket szül, s ahogy a tekintet egyre messzebb jut a múltba, úgy nő a megválaszolhatatlan kérdések árnyékot vető tornya is. A vallatóra fogott családi emlékezet, a fülbe súgott vallomások, s egy féltve őrzött és rejtegetett fénykép egyre többet árul el az egykori tragédiáról, amely az utódokra ma is felszámolhatatlan kínokat szabadít. Egyre sejtetőbb lesz az a régi történet, amely egy „kakastollasról” szól, akit az iskola előtt lőttek agyon, s akinek a halálát azóta is mélységes mély hallgatás övezi. A regényhős érzi, ahhoz, hogy életéből eltűnjön az a „bántó, fájó hézag”, amely nyugalma elvesztésének is legfőbb okozója lett, tisztáznia kellene a régi történetet. „Tisztáznom kellene a kakastollas ember életével (életének utolsó két évével) és halálával kapcsolatos, egyre elviselhetetlenebb (de léftontosságú), gyötrődést okozó kételyeimet” — áll a töprengésekben. Mi több, immár nem elég azt tudni, hogy az apját egyszerűen lelőtték az utcán, de azt is ki kell derítenie, hogy kik ölték meg. S hogy miért kellett anyjának is meghalnia? Hogy a legalattomosabb és legközönségesebb gyilkosság

után kik foglalták el a családi házat, s hogy miért nem lehet visszatérnie még neki sem a szülőfalujába? És a kérdések közül a legrettenetesebb: bűnös volt-e az apja?, jogos volt-e a bosszú?, s bűnös-e ő, az akkori kétéves gyerek, a túlélő? „... érezzem bűnösnek magamat?” — hullik az alaptalan önvád a saját fejére, s ha meg is lenné a feloldó-megbocsátó választ, lelki egyensúlyát, belső békéjét soha többé nem szerezhetné vissza. Egyre többet sikerül megtudnia az 1944—1945-ös szerb megtorlás részleteiről, arról, hogy „néhány falvakban családokat irtottak ki, minden ok nélkül ártatlan emberek, anyák és gyermekek életét oltották ki”, s hogy később „a féktelen bosszúvágytól fűtött oktalan és jogtalan megtorlások sokasága oltotta belénk a félelmet...” A történelemtanár eszmélésének pillanatában azért fordul a múlt felé, mert a történelemtől helyzete — s talán sorsa — tisztázását remélte, ám a történelem homályos tényeivel az egyéni és a közösségi — ha úgy tetszik: nemzeti — tisztaság és erkölcsiség gyanúját és kételyét szabadítja rá. Ettől kezdve csak a menekülésre, csak a végső megoldásra gondol. Az a bizonyos, gyanús szakadék egyre csak mélyül, egyre végzetesebben kísérti meg az önmegsemmisítés fenyegető sötétsége. Felismeri, hogy aminek immár ő is áldozata lett, az nem más, mint a *kisebbségi sors*, a sehová sem tartozásnak ez a lehetetlen állapota, a morális és szellemi gyöt-rődések kimeríthetetlen kútforrása, a tiszta ésszel fel nem fogható bizonytalanság, amelyen belül semmire sincs megnyugtató válasz, s amely mérgeivel elpusztítja maradék jussát, emberi méltóságát is. A kisebbségi sors elvitathatatlan valósága, hogy pusztá létezésünkre is folyton magyarázatokat keresünk, mentegetőzésre kényszerülünk. Kisebbségi sorsban „még szeretneink sírjának a meggyalázását se tudjuk megakadályozni”, s hogy mindezek ellenére a legembertelenebb körülmények között kell az erőseknek helytállniuk. A kisebbségi sors kifejleszti az emberben a „gyanúelosztás ösztönét”, s lojalitása szakadatlan lobogtatására kényszeríti. Görög tragédiába illő konfliktus: *hűségünkről kell biztosítani apáink gyilkosait, hogy mi magunk túlélők lehessünk!*

A regényhős képtelen együtt élni ezzel a súlyos felismeréssel, s anyja megkínzgatására gondolva kimondja: „Nem, ha valamit, akkor ezt nem bocsáthatom meg magamnak, azt, hogy ennek a tudatában is, eddig is (beletörődve) élni tudtam.” Ekkor dönt úgy, hogy öngyilkos lesz. Szándéka szerint a budapesti Margit-hídról vetné magát a halálba, s búcsúként, utolsó éjszaka levelet ír a fiának. Ez az utolsó számvetése lesz maga a regény, mely egy mindinkább mélyülő tudatfolyamatot, a felismerés egymást követő szakaszait kíséri nyomon. A szöveg képi megoldásaiban maga is töredezett, mintha széthullott üvegcserepekből kellene összerakni az önma-gunk arcát is megmutató tükröt.

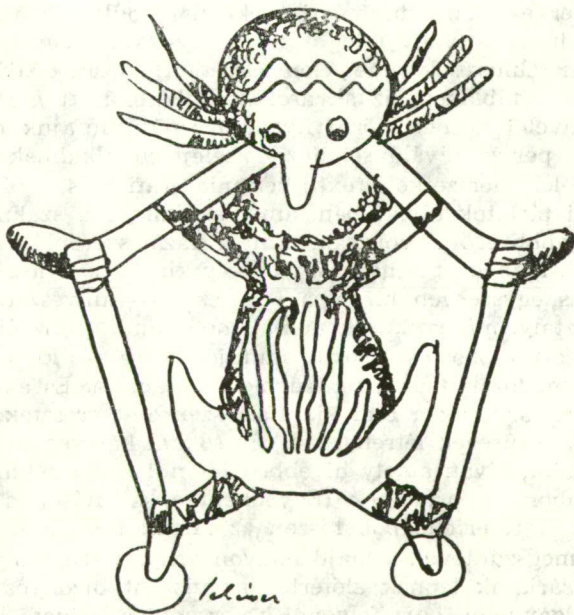
A történelemtanárt persze nem csak saját életének feltárukozó kudarca taszítja a halál felé; felismeri, hogy az egykori gyilkosok rettenetes „törvényeiket” a mába is átmentették, hogy hatalmuk ma is határtalan, s hogy a tudatosan szított erkölcstelenségük a társadalmi élet legapróbb sejtjeibe is beivódott, megfertőzve azt is, amit európaiságunk ránk testált: emberi méltóságunkat. Felismeri, hogy a kisebbségi magyarságot pusztá létében is megalázták, s hogy győztes-gőggel „kitörölnek bennünket a vidék múltjából”. Személyes bosszú nem fűti őt, de a halálba indulva, hátrahagyott üzenetében elmondja: „észre kellettennem, hogy amit meg akarnak etetni velem, az nem az igazság, csak annak a fele, az igazság meg csak teljes lehet, aki a felét elhallgatja, letagadja, az hazudik...” Ezért volt hazugság egész eddigi élete — valamennyi kisebbségi sorsba kényszerített ember élete — s mivel ezt kénytelen tudomásul venni, a végső következtetések előtt áll. A legfájóbb, hogy mire felismerte az igazságtalanságot, a megalázottsága már jóvátehetetlen gyötrelemmé nőtt.

Burány Nándor azonban az utolsó pillanatban mégis haladékot ad hősének — írónak minden bizonnyal maga is megijedt a végső következtetés kimondásától. Mintha a „nem lehet” helyett az „ahogy lehet” mellett tenne hitet, mert mintha mégis lenne bennünk valami elpusztíthatatlan, valami fönnségesen ünnepélyes: a túlélés méltósága. Igaz, hogy a bácskai történelemtanár sorsa megmutatja, a *kisebbségi ember számára az önmegismerés az önfeladással jár együtt*, túlélő csak az erkölcsi-

leg elviselhetetlen s árulásnak számító lojalitás vállalásával lehet, a kálmánpéterekhez hasonlóan a hatalom kegyeltjeként lesve az alamizsnát. Mégis, lennie kell tisztességesebb megoldásnak, és emberileg a legszebb feladatok egyike megadni azt.

Mostani regényében a szerző az 1968-ban megjelent *Összeroppanás* című művének témáját folytatja, s a magyarságon elkövetett egykori atrocitások és a tömeggyilkosságok máig ható következményeivel igyekszik számot vetni. Majd negyedszázaddal ezelőtt elsőként fordult a történelmi tragédiánk felé, szomorú, hogy máig nem akadt követőre. Pedig látni kell — s ezt a *Margit-híd* is egyértelműen bizonyítja — mindennapi életünket mélységesen meghatározza, át- meg átszővi a népi emléke, ott rejtőzik önvédelmi gesztusainkban, ott lapul tudatunk mélyén, ösztöneink legfájdalmasabb meghatározójává vált, s mindaddig nem lesz nyugalomunk, amíg a kérdést megnyugtatóan nem tisztázza a történelmi jószándék. Addig azonban rejtegetett félelmekkel kell élnünk, s ezek a félelmek elborítják a láthatárt, akár előre tekintünk, akár hátra. S hogy mik lehetnek a következményei e sötétedésnek, azt a szerző *Margit-híd* című regényében (is) megmutatta. Valami nagy-nagy hit kell ahhoz, hogy hőstét visszaszólítsa a szakadék széléről. (*Forum*, 1991.)

MÁK FERENC

SCHÉNER MIHÁLY RAJZA